

EGYHÁZ – IRODALOM – TUDOMÁNY

Kis János
(1770–1846)

Szerkesztette
Fórizs Gergely,
Kertész Botond és
Vaderna Gábor

A kötet megjelenését támogatta



LENDÜLET

A borítón Kis János arcképe látható,
melyet Johann Niedermann festménye alapján Johann Neidl metszett rézbe.
A portré eredetileg „Kis János’ Versei.
Kiadta Kazinczy Ferencz. I. kötet. Pest 1815.” -ben jelent meg.

© Szerzők, r e c i t i, Evangélikus Országos Gyűjtemény

ISBN 978-615-6255-21-1
Hálózati kiadás ISBN 978-615-6255-22-8
ISSN 2732-2122



Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc*
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint
szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A kötetek honlapunkról letölthetők.

Éljen jogaival!

A kiadásért felelős az Evangélikus Országos Gyűjtemény igazgatója
Tördelte és borítóterv Rezesy Szabolcs
Nyomdai kivitelezés Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető Marosi Attila

KRISCH ANDRÁS

Magyar prédikátor, német szónok

Kis János lelkész soproni tevékenysége*

Kis János 1770. szeptember 22-én született magyar nyelvi környezetben, egy szegény jobbágy családban Rábaszentandráson. A téti, majd a vadosfai elemi iskolába járt. Míg a környékbeli tanulók többsége az alapfokú oktatás végeztével visszakerült a gazdaságokba, Kis János, tanítójának köszönhetően, aki tehetségét korán felismerte, 1782-ben Sopronban, az evangélikus líceumban folytathatta tanulmányait. Az alig 12 éves magyar ajkú fiú ekkor járt először városban, ráadásul egy németnyelvű polgár városban, ahol végül élete jelentős részét töltötte. Mint ahogy azt visszaemlékezésében is leírta, már a város felé közeledve, a szomszédos horvát Kópházán sírva fakadt a számára idegen nyelvet hallva, Sopronba érve pedig a német nyelv okozott neki komoly meglepetést.¹

A líceumban Kis sokat köszönhetett tanárának, Schwartner Mártonnak. Hatására tovább erősödött benne a tudásvágy, nyelveket tanult és rengeteget olvasott. A diákok olvasási igényüket a tanárok magánkönyvtáraiban élhették ki. Ezeket a kiskönyvtárakat leginkább Jénában, Göttingenben, Halléban gyűjtötték össze, főleg német, latin, francia, olasz és spanyol nyelvű könyvekből álltak. A német egyetemeken tanult Schwartner felvilágosult pedagógiai elveket vallott. Ő indítványozta, hogy azokat a nevelési és oktatási reformokat, melyeket Németországban Johann Bernhard Basedow, John Locke vagy Jean-Jacques Rousseau írásai alapján már bevezettek, a soproni líceumban is alkalmazzák.² Kis 1790-ben négy társával megalapította a „magyarul tanuló társaságot”, amely az elsőként alapí-

* A szerző a Soproni Evangélikus Gyűjtemények vezetője.

¹ Kis János superintendens, *Emlékezései életéből: Maga által feljegyezve*, Második kiadás, kiad. H. Á., Olcsó könyvtár (Budapest: Franklin-társulat, 1890), 42.

² Kis János Superintendens, *Emlékezései életéből: Maga által feljegyezve: Első közlemény: Nevendékségét, professzorságát és predikátorságát tárgyazó emlékezések* (Sopron: Özvegy Kulcsárné, 1845), 48.

tott magyar önképzőkör volt és Soproni Magyar Társaság néven a mai napig működik. Kis itt is folytatta irodalmi tevékenységet, majd később kezdeményezőként lépett fel a társaság könyvtárának szervezésében, kiadványok szerkesztésében.³

A külföldi egyetemeken továbbtanulni szándékozó protestáns ifjak körében szokás volt az ún. albizálás. Ennek során a diákok bejárták az országot és a hittestvérektől segítyt, vagy ha úgy tetszik ösztöndíjat gyűjtöttek a továbbtanuláshoz. Kis is részt vett egy ilyen úton, bár ő elsősorban az ország megismerését és az írókkal való személyes találkozást tekintette elsődleges céljának. Kis az 1790-es évek elején a németes, felvilágosult műveltséget Sopronnak, illetve a nyugat-magyarországi városoknak tulajdonította, de útja során megtapasztalta, hogy ez máshol, így például a szepességi városokban is érzékelhető. Később leírta, hogy a felvilágosultság és a műveltség országa számára mindvégig az a vidék maradt, ahol a német egyetemek éreztették hatásukat, tehát az ország evangélikus részei.⁴ Az albizálás után Göttingenben és Jénában folytatott egyetemi tanulmányokat, széleskörű és sokoldalú műveltségének szálai ide nyúltak vissza. Németországi egyetemi évei alatt nagy hatással volt rá a felvilágosodás. A német egyetemek hatására eltávolodott a papi pályától és hazatérve a szabadabb tanári hivatást választva három évig Győrben tanított. 1796-ban mégis pappá szentelték. „Ha igazat akarok mondani, meg kell vallanom, hogy nem örömet adtam magamat reá a' prédikátori hivatalra” – írja Kis.⁵ Méltánytalannak tartotta, hogy a katolikus papsággal szemben az evangélikus lelkészeknek alacsonyabb a társadalmi elismertsége, tartott a katolikusokkal való esetleges súrlódásoktól, továbbá evangélikus lelkészársai közül sem mindenkivel ápolt mindig jó viszonyt.⁶ Döntése meghozatalát egy minden ember életében jelenlevő lelki küzdelemnek tekintette. Lelkészként szolgált Nagybarátiban, Kővágóórsön és Nemesdömölkön. Mindenütt tisztelet és szeretet övezte. Az iparos családból származó Pelikán Erzsébetet vette feleségül, a házasságból négy gyermekük született. Falun töltött évei alatt gyakran utazott, mely utak során a környékbeli írókkal ápolt kapcsolatot. A magyar nyelvterületen szolgáló lelkész útja azonban hamarosan régi iskolavárosába és ismét német nyelvi környezetbe vezetett.⁷

³ KRISCH András, „Kis János”, in: *Nemzeti sírkert – Sopron*, szerk. VÖRÖS Ákos, 70–71 (Sopron: Lions Club, 2017).

⁴ NÉMETH Zoltán, *Kis János szerepe kora irodalmi életében* (Győr: Baross-nyomd, 1941), 12; Kis, *Emlékezései...*, (1845), 84.

⁵ Uo., 154.

⁶ Uo., 154–155.

⁷ KRISCH, „Kis...”, 71.

Jakob Bogsch lelkész váratlan lemondása után 1807-ben Sopronban megüresedett egy lelkészi állás. A választások hagyományosan nagy izgalmat okoztak az egyházközségben, hiszen a nagy múltú gyülekezet vezetősége mindig igyekezett megfelelő jelöltek keresni. Ezúttal azonban nem volt könnyű betölteni az állást, mivel négy választási fordulóra került sor. Az első alkalommal 1807. november 21-én a győztes a gálosi (Gols) Karl Samuel Biermann bár megígérte, hogy elfoglalja az állását, meg is érkezett Sopronba, de két nap múlva távozott a városból és nem tért vissza, hiába ment hozzá küldöttség. December 6-án így ismét választásra került sor a soproni gyülekezetben. Már a jelöltekről is kisebb vita alakult ki a vezetőség soraiban, de a választást végül Josef Kalchbrenner pöttlensdorfi lelkész nyerte meg. Megválasztása után azonban ő is visszalépett, mivel megtudta, hogy a jelöltségében nem volt teljes az egyetértés, így valószínűleg nem érezte a feltétlen bizalmat. Így december 16-án immár harmadszor választottak a soproniak. Ezúttal a már az első választáson is induló Johann Lorenz Pillich nyert. Mint Gamauf Gottlieb⁸ neves soproni lelkész kortársként írja, háromszor ígérte meg, hogy elfoglalja az állást, szavát később mégis visszavonta.⁹ A negyedik választás (1808. január 21.) végre eredményesnek bizonyult, Kis Jánost választották meg a soproni gyülekezet lelkészévé.¹⁰ Kis csak az után mondott egyértelmű igent az állás betöltésére, hogy megállapodtak a fizetésemelésében. Gamauf szerint a korábbi visszalépéseknek is alapvetően anyagi okai voltak, a gyülekezet által elvárt munka nem állt arányban a fizetéssel.¹¹ Az új soproni lelkész 1808. április 3-án tartotta első igehirdetését. Már szolgálata elején nagy mennyiségű hivatali munkával kellett szembenéznie, ami négy évvel később szuperintendenssé választásakor még tovább nőtt. A soproniak Kissel megtalálták Bogsch méltó utódját, őt is legalább annyira tisztelték és szerették, mint elődjét.¹²

Bécs közelségét és Sopron mozgalmas életét Kazinczy Ferenc sokszor irigyelte Kis Jánostól. A soproni megválasztásával kapcsolatban így írt az új soproni lelkész:

⁸ Gamauf Gottlieb (Teofil), (1772–1841), 1803–1841 között soproni lelkész, jelentősek egyháztörténeti munkái.

⁹ Soproni Evangélikus Levéltár (a továbbiakban: SEL), XIV.6. Gamauf IV.b. kötet, 177.

¹⁰ Kis 127 szavazatot kapott, míg a másik két jelölt (Paul Raits és Andreas Hutter) 9, illetve 5 szavazatot. Összehasonlításuképpen 1831-ben Leopold Petzet 252 szavazattal választotta meg a gyülekezet harmadik lelkészeként. Valószínűleg a gyülekezeti tagok lelkesedése, részvétele a választáson a negyedik fordulóra alább hagyott. SEL, I.1.a. Gyülekezeti iratok 3392 I 587. 3.d.

¹¹ SEL, XIV.6. Gamauf Gottlieb lelkész iratai (Gamauf), IV.b.kötet, 177.

¹² SEL, XIV.6. Gamauf IV.b. kötet, 178.

Falusi életemnek városival 's anyai nyelvemnek idegennel felcserélése Sopronba érkezésemkor olyan aggodalmat okozott bennem, millyenről előbb álmodni sem tudtam. Akaratom ellen szünet nélkül az forgott előttem; mi lesz belőlem falusi emberből városban, született magyarból német nyelvű gyülekezetben. Aggodalmam az által is öregbült, hogy Bogsch, ki után a' hivatalban következtem, tagadhatalanul a' hazánkban legjelesebb hitszónokok közé tartozott, Alig lehet olyan szomorító képeket gondolni, mellyeket aggodalmam előmbé festett.¹³

Lelkésszé választásáról Kis a következőket írta az egykori lícistának és költőtársnak, Döbrentei Gábornak: „Betses leveledre azért haladt ennyire feleletem, mivel Győrbe és Sopronyba lett hívattatásom éppen leveled' ide érkezésekor kezdett sok gondokat okozni, melly gondjaim lelkemet egészen elfoglalták, 's mellyeknek csak tegnap előtt leve annyiban végek, hogy magamat a' Sopronyi Predikátorságra elajánlottam.”¹⁴ Gottlieb Gamauf Kis lelkésztársa és barátja¹⁵ is egyben, német nyelvű egyháztörténeti munkájában a következőket írta róla:

Kis János született magyar és 12 évig volt magyar prédikátor, mégis kitűnő német szónok. Csak legtrikábban történik meg, hogy elhirtelenkedve vét a német nyelv törvényei ellen. Még a hangsúlyozásán sem veheti észre az ember valami különösen, hogy nem született német. Hozzáértő ember jól tudhatja, hogy nem sok szónok van, aki két nyelven képes ugyanazzal a készséggel egyformán helyesen, egyenlőképpen kellemesen beszélni.¹⁶

Kis János visszaemlékezései szerint megválasztásában a véletlen is szerepet játszott. Történt ugyanis, hogy 1806-ban az egyházkerület egy soproni gyülekezeti viszály elsimítására ócsai Balogh Péter¹⁷ felügyelőt küldte ki. Kis János azok közé tartozott, akik fogadták a felügyelőt és megmutatták neki a várost. Az evangéli-

¹³ Kis, *Emlékezései...*, (1845), 212.

¹⁴ „Kis János Döbrentei Gábornak, Nemesdömölk, 1808. február 22.”, in Kis János (1770–1846) szuperintendens, *Irodalmi és tudományos levelezése*, kiad. Tóth Kálmán, 120. lev., 63–64 (Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021), 63.

¹⁵ A két lelkész ismeretsége a soproni evangélikus gimnáziumi évekre nyúlik vissza: Gamauf 1785-től 1792-ig, Kis pedig 1782-től 1791-ig tanult a líceumban. A középiskolát követően Gamauf és Kis 1792-ben került Göttingenbe, ahol egy évig együtt tanultak. A két lelkész Sopronban 33 évig, Gamauf haláláig szolgált együtt. Kis emlékezéseit Gamaufról lásd Kis, *Emlékezései...*, (1890), 83, 256, 419–420.

¹⁶ Gamauf IV.b.kötet, 178., idézi: HAMAR Gyula, „Gamauf Teofil feljegyzései Kis Jánosról: Gamauf halálának 1. százados évfordulója”, *Soproni Szemle* 5, 4. sz. (1941): 291–299, 295.

¹⁷ Ócsai Balogh Péter (1748–1818) császári és királyi belső titkos tanácsos, főispán, az evangélikus egyház főfelügyelője.

kus templomban Balogh kíváncsi volt az épület – ma úgy mondanánk – akusztikájára. Erre Kis a szószékről elszavalt néhány mondatot. A lelkészválasztás előtt az ajánlásokban jellemezték úgy Kist, hogy az a jelölt, aki Balogh Péter előtt szolt a szószéken. „Mivel jól megérthető szavú vagyok, 's több urak által is ajánlatom alkalmas egyén leszek, 's ennél fogva a' szavazatok' többségét én nyertem-el” – summázta a választást Kis.¹⁸ Feltételezhetjük azonban, hogy ennél azért több kellett. A németnyelvű soproni evangélikus gyülekezet mindig is nagyon körültekintően hívott jelöltek, a gyülekezet tagjai számára a jelöltek bemutatkozása nagy esemény volt. Ráadásul itt egy magyar anyanyelvű lelkészről volt szó, még akkor is, ha Kis erre az időszakra már bizonyosan folyékonyan beszélt németül. Egy ilyen három évvel korábbi esemény nem volt elegendő. A jelöltnek ebben az időben már komoly kapcsolatrendszere volt a városban, volt lícisták segíthettek az állás megnyerésében. Kis erről annyit árul el, hogy volt diáktársai, tanítványai, és fontos hivatalokat betöltők segítették a beilleszkedésben, feltehetően az állás megnyerésében is. Kis elsősorban lelkésztársát, Gottlieb Gamaufot említette, illetve Artner Sámuel városi tanácsnokot.¹⁹ Esélyeit növelhette az is, hogy írói tevékenysége a műveltebb körökben már Sopronba érkezése előtt ismert volt. A megüresedett soproni lelkészi állást így minden bizonnyal nagy örömmel töltötte be és hiába hívta 1810-ben a győri gyülekezet prédikátornak, azt nem fogadta el.²⁰ Ugyanakkor Kis megválasztásában, mint láthattuk, a három korábbi sikertelen választás is szerepet játszott, a gyülekezet valószínűleg mindent megtett egy alkalmas jelölt megtalálásáért.

A magyar anyanyelvű, magyar nyelvvidékről származó Kis tehát Sopronban egy német gyülekezet élére került, bár ez nem példa nélküli eset. Magyar nyelvű lelkészek jellemzően az eredetileg a líceumban oktató lelkészek közül kerültek ki, akik aztán a magyar nyelvű szolgálatot is ellátták. A korból megemlíthetjük a győri születésű Raits (Raics) Pétert, aki Jénából tért haza. 1789-ben választották meg líceumi tanárnak, 1809–1824 között a rektori tisztséget is betöltötte, gyülekezeti szolgálati ideje 1805–1824 között tartott. Kis János Hercules választása című korai költeményét elsőként a diákok körében népszerű Raitsnak mutatta meg.²¹ Szintén ellátta a magyar szolgálatot is a soproni születésű, de nemescsói származású Halasi János Mihály, aki tanári állása mellett 1803–1805 között volt

¹⁸ Kis, *Emlékezései...*, (1845), 212.

¹⁹ Uo., 213.

²⁰ Uo., 225.

²¹ Kis, *Emlékezései...*, (1890), 73.

soproni prédikátor.²² A gyülekezet német jellegére és a kevés magyar nyelvű gyülekezeti tagra jó példa egy 1843-as konventi beadvány. Ebben a soproni „kisdéd magyar gyülekezet” összefoglalta 1792 óta a magyar nyelvű istentisztelet meg­ tartását, amit Wilfinger János Ernő lelkész vezetett be. Ettől az évtől volt ugyanis alkalmanként magyar istentisztelet a városban, viszont ez mindig attól függött, hogy tartózkodott-e a városban olyan lelkész vagy lelkész-tanár, akinek hivatali idejébe ezek megtartása belefért. 1840 után a líceumi ifjúsággal közösen tudtak istentiszteletet tartani minden harmadik vasárnap. Az 1843-ra létszámában megerősödött magyar gyülekezet egy kis tanácstermet kért, ahol ülésezhetnek, természetesen szem előtt tartva, hogy Sopronban csak egy evangélikus gyülekezet létezik a nyelvhasználatától függetlenül.²³

Kis János 1808-tól egészen haláláig a soproni evangélikus gyülekezet egyik jelentős lelkésze lett, aki megválasztása évében már ezer szállal kötődött a városhoz, amely Magyarország egyik legrégebbi reformációs központja volt. Luther tanai már az 1520-as években megjelentek a városban. A soproni polgárság elsősorban német kereskedelmi kapcsolatai és kulturális közvetítő szerepe révén ismerkedett meg a reformáció tanaival. Hiába küldött II. Lajos királyi vizsgálobizottságot a városba, a vizsgálat nem tudta a reformáció tanainak terjedését fékezni, 1565-ban Gerengel Simon lelkész szervezőmunkájának is köszönhetően, megalakult az első magyarországi evangélikus gyülekezet. Ennek megalakulását megelőzte Kis János középiskolájának, az evangélikus líceum elődjének tekintett iskola megalapítása: Christoph Hummel polgármester telkén 1557-ben a belváros szélén, az egykori „kövezeten” (am Pflaster) új, latin iskola épült. A század végére a város lakosságának nagy része a politikai elittel együtt áttért az új hitre. A 16. és a 17. század fordulóján a város élén a humanista Lackner Kristóf állt. A képzett politikus az evangélikus egyház támasza volt. Polgármesterként egyik intézkedése volt, hogy a városi tanács legyen az evangélikus egyház presbitériuma is, így a tanács a katolikus eredetű egyházi vagyont az evangélikus egyház számára tudta felhasználni. Ez az állapot 1667-ig állt fenn.

A 18. század végén Sopronban az ellenreformáció hatására folytatódott a katolikusok számának növekedése. A városba betelepülők között nagyobb az arányuk, de lényegében a katolikus restauráció végrehajtása, a katolikus államvallás kiépítése hozta meg a katolikus egyház számára ezt a kedvező eredményt. A soproni

²² RUSZNYÁK Ferenc, *A soproni evangélikus gyülekezet lelkészeinek élete*, kézirat (Sopron: 1980), 70.

²³ SEL, I.1.a. 4174 I 697. 4.d.

evangélikus gyülekezet egyik legtragikusabb éve 1674 volt. Ebben az évben a gyülekezet elveszítette templomait, iskoláit, vagyonát, vallásgyakorlatát viszont korlátozott mértékben fenntarthatta, egy fa imaház épülhetett a mai templom helyén, amit a 18. század közepén kibővítettek. A 18. század végére – a templomlátogatók nagy száma miatt – már az új imaház is kicsinek bizonyult. Az építkezés immár a türelmi rendelet előírásai szerint kezdődött meg. II. József ebben kikötötte, hogy a felépülő templom se haranggal, se toronnyal ne rendelkezzen, ajtaja pedig nem nyílhat az utcára. A templomot 1784-ben, Torkos József lelkészsége idején szentelték fel. Érdekeség, hogy a templom alatti vizenyős terület miatt az épületet 182 égerfacölöpre építették, továbbá, hogy a templom építésekor a városfal egy része leomlott – hasonlóan a ruszti evangélikus templom építésekor –, a törmelék pedig a jelentőségét veszített vizesárokba hordták. A 19. század legelején a várost kb. 5500 evangélikus és 6800 katolikus lakta, vagyis Kis nemcsak egy nagy múlttal rendelkező, hanem számában is jelentős, ám a városban a katolikusokhoz képest mégis kisebbségben lévő evangélikus gyülekezet élére került lelkésznek.²⁴

A 18. század végén a lelkészek számában változás következett be. A soproni gyülekezet konventje 1782-ben kérvényezte Bécsben és a következő évben a Helytartótanács engedélyt is adott egy harmadik lelkész megválasztására. A három lelkész eltartása a gyülekezetnek azonban komoly anyagi nehézséget okozott, az 1808-as választások sikertelenségében is fontos szerepet játszottak az alacsony fizetések. A nehéz anyagi helyzetre hozott 1831-ben megoldást Gottfried Oertl orvos végrendelete. Oertl a Templom utca 17-et a hozzá tartozó földekkel együtt a gyülekezetre hagyta, azzal a céllal, hogy a harmadik lelkésznek a ház lakhelyéül szolgáljon, a földek bevételeiből pedig a lelkész fizetést kapjon. Erre a lelkészi állásra a gyülekezet a líceum igazgatóját, tudós-tanárát, Leopold Petzet választotta meg. 1840-ben bekövetkezett halála után utódja Christian Poszvík (Poszvík) lett.²⁵

A 18–19. század fordulóján több, a gyülekezet életében jelentős lelkész szolgált Sopronban. Gottlieb Gamauf lelkészi szolgálata mellett kiváló egyháztörténész is volt, kéziratos munkái ma is hasznosak a kutatóknak. Jakob Bogsch (soproni szolgálati ideje 1785–1807) kiváló szónoki képességekkel megáldott lelkész volt, ő látta el az iskolák felügyeletét is. Rakwitz Károly (soproni szolgálati ideje 1784–1790)

²⁴ A soproni evangélikus gyülekezet történetére összefoglalóan lásd KRISCH András és TÓTHNÉ SZLAVKOVSKY Mariann, *A soproni evangélikus gyülekezet évszázadai: Kiállításkatalógus* (Sopron: Soproni Evangélikus Egyházközség Gyűjteményei, 2017), 11–29.

²⁵ SEL, I.1.i. Presbiteri jegyzőkönyv 613.k. 1831. június 12. 47; RUSZNYÁK, *A soproni evangélikus gyülekezet...*, 66, 80.

lelkes filozófus, Herder tanítványa volt. Mindhármuk ígéhirdetéseiben kiváló német szónoki beszédek is voltak. Egyaránt szóltak az értelemhez és a szívhez.²⁶ Rakwitz tanári képességeiről Kis a következőket írta: „Schwartner Horatiust és Virgilt s Rakwicz Homer Illiását és János Evangéliomát úgy magyarázták, s világosították, hogy sem Göttingában Heyne és Eichhorn, sem Jenában Griesbach és Schütze efféle leckéit sem halgattam sem több gyöngyörrrel, sem nagyobb haszonnal.”²⁷ Az ógörögöt oktató Rakwitznak 1789-ben felajánlották a líceum rektori állását. Ezt ő azzal a feltétellel fogadta volna el, ha a gyülekezeti lelkészi szolgálatot is megtarthatja. Lelkésztestársa Jakob Bogsch állásfoglalása szerint azonban egy ember nem tud két állást betölteni, aggódott, hogy lelkészi feladatai Rakwitz iskola vezetői állásával jelentősen megnőnének. A gyülekezetből többen is ezen a véleményen voltak, így a konvent végül Wietoris Jonathánt erősítette meg rektori állásában. Rakwitz rektori pályázata a gyülekezet tagjainak ellenszenvét is kiváltotta, így a lelkész élt a lehetőséggel és 1790 tavaszán Pozsonyba ment szolgálni. Még ez év nyarán meghalt.²⁸

A soproni gyülekezet Kis megválasztásával egy olyan lelkészt nyert, akit korábbi szolgálati helyein is tisztelet, szeretet és nagyrabecsülés övezett. Ahogy mondani szokták Luther köntösén még a porszem is meglátszott, az övéen még a porszem sem. Egy másik rá jellemző tulajdonság volt a dinamika. Meg volt róla győződve, hogy mindenkinek megvan az isteni gondviseléstől kiosztott egyéni ereje. Ezt az öntevékenységet igyekezett mint lelkész-tanár a tanulóiban felébreszteni. A harmadik rá jellemző tulajdonság volt a munkássága során megmutatkozott energikusság. Egyéni erőit igyekezett gyümölcsöztetni környezetébe, nemzete javára. Műveit nem zárta el mások elöl, hanem azokat azonnal közrebocsátotta, igaz evangélikus demokráciával.²⁹ Gamauf egy jellemző esetet is leírt Kisről: csupán egy alkalommal emlékezett lelkésztestársa kettejük között egy komolyabb vitára, de napnyugtára ezt az esetet is rendezni tudták.³⁰

Kis hivatalba lépését két tragikus városi esemény követte. Az egyik az 1808-as ún. hármás tűzvész, amikor rövid időn belül, egy hét alatt három különböző helyen ütött ki tűz a városban, és több mint 340 ház égett le.³¹ A másik esemény

²⁶ Uo., 69.

²⁷ Kis, *Emlékezései*, (1845), 46.

²⁸ RUSZNYÁK, *A soproni evangélikus gyülekezet...*, 67.

²⁹ NÉMETH Sámuel, „Emlékezés Kis Jánosról”, *Képes Luther Naptár: Az Evangélium Híveinek Évkönyve* 14 (1926), 60–61.

³⁰ SEL, XIV.6. Gamauf IV.b. kötet, 180.

³¹ HÁRS József, „A Sopronban kétszáz éve pusztított hármás tűzvész”, *Soproni Szemle* 62 (2008): 30–46; Kis, *Emlékezései...*, (1845), 213.

pedig a város 1809-es francia megszállása. Ekkor már évek óta kisebb-nagyobb megszakításokkal hadban álltak Európa nagyhatalmai Franciaországgal. Az 1809-es évben kitört ún. 5. koalíciós háború érintette a leghosszabb ideig Magyarországot területét. A Bajorországból a Duna mentén hátráló osztrák csapatok nyomában a franciák elfoglalták a birodalom fővárosát, Bécsset, majd május 29-én átlépték a határt Sopron térségében. Ezt követően került Nyugat-Magyarország a Rába vonaláig féléves megszállás alá.

A francia megszállás Sopronnak jelentős gazdasági terhet jelentett. A hadjárat elején az ellenséges katonák nagy számban a városon keresztül vonultak Győr felé. A júliusban megkötött fegyverszünet után, a békésebb időszak beköszöntével pedig egy egész hadosztály állomásozott a városban, illetve közvetlen környékén egy barakktáborban. A városba érkezőket el kellett szállásolni, és számukra ellátást kellett biztosítani. A 19. század elején a laktanyák nem nyújthattak elegendő szállást a katonáknak. Bár Sopronban már állt egy laktanya, ennek kapacitása az ellenség számára viszonyítva kicsi volt. Így a Sopronba került több ezer franciát a lakossághoz szállásolták be, ami komoly terhet jelentett. A francia tisztek a beszállások során igyekeztek a családok gazdasági helyzetét figyelembe venni, vagyis a jómódúakhoz több katonát szállásoltak el, esetleg tiszteket, akiknek ellátása drágább volt. A lakosság a saját bőrén tapasztalhatta meg a francia megszállást.

Az elszállásolt katonákról Kis János soproni evangélikus lelkész a következőket írta: „A franciák berohanásakor mind a katolikus, mind az evangélikus papsághoz csak a legnagyobb szükség idején adtak katonák. Hozzám három rendben szállítottak s mindenkor nagyon mivel s jó indulatu tisztek. Elsőben egy Thierry nevű ezredes³² több tisztekkal együtt három vagy négy napot töltött nálam; egy minden tekintetben nagyon értelmes, jószívű és emberséges ember.” Az egyik alkalommal a lelkész, János nevű három éves fia belopózott a katonák szobájába. Mikor Kis bement érte, látta, hogy a fiú a tiszt ölében ül, aki simogatja a fejét. Thierry nem is engedte kivinni, hanem a következőket mondta: „Ez ám az igazán jó keresztyén, így szóla nyájasan, nem az urak. Hát miért? kérdém. Azért monda, mert a keresztyén vallás azt parancsolja, hogy ellenségeinket is szeressük s ez, mint látjuk, szereti az ellenségeit is.” Thierryék után egy kapitányt szállásoltak el a lelkésznél, aki nem volt elégedett a szobával, ezért vita alakult ki közöttük, amely végén a francia sértődötten távozott. Ezután két húsz év körüli fiatal katona lakott Kisnél, de csak

³² Az ezredes 1809. június 14-én a kismegyeri csatában vesztette életét. VERESS D. Csaba, *Napóleon hadai Magyarországon, 1809* (Budapest: Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, 1987), 143.

egy napig. A június 14-i győri csata után sok sebesült érkezett a városba, a lelkészhez egy haldokló kapitány került, aki nem győzte a magyarok hősiességét dicsérni, végezetül pedig egy Canolle nevű hadnagy, aki csak pár napig maradt.³³

A kivonuló franciák egy anyagilag tönkretett várost hagytak maguk mögött, viszont megkímélték Sopront a háborús pusztításoktól. Jól példázza mindezt egy francia tiszt válasza egy, a háborúra panaszkodó soproni kisasszonynak: „Oh a kisasszonyék s általában a soproniak csak rózsáit szedik a háborúnak, töviseit pedig nem esmerik.”³⁴

Kis Jánost 1812-ben a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület szuperintendensévé választották, ezzel 135 gyülekezet tartozott hatáskörébe. Az evangélikus egyházban a szuperintendensek az egyházkerületek vezetői voltak, a püspök elnevezés csak a katolikus egyház előjárói számára volt akkoriban engedélyezve. Szuperintendensi megválasztásával megsokasodtak Kis gyülekezeten kívüli feladatai. A soproni gyülekezeti iratanyagból egyértelműen látszik, hogy figyelmét immáron nemcsak a soproni ügyek, hanem az egyházkerület, sőt több esetben azon túli ügyek is lekötötték, így például a Felső-ausztriai Rutzenmoos evangélikusainak³⁵ megkeresése, akik iskolájuk felújítására kértek pénzt. Megválasztása után gyakran hetekig távol volt Soprontól, munkáját káplánok segítették.³⁶

A protestáns egyházak számára a reformáció születésének évfordulója az egyik legnagyobb ünnep, a 300. emléknep Kis életére esett. Szuperintendensként már 1817. július 13-án megfogalmazta és utasításba adta magyarul és németül az egyházkerület lelkészeinek az ünneplés módját. A jubileum időpontjával november 2-át vagy a szentháromság utáni 22. vasárnapi istentiszteletet jelölte meg. Ügyelni kellett arra, hogy a lelkészek az alkalomhoz illő énekeket, imádságokat válasszanak. Az istentiszteletek alkalmával az ágostai vallástétel olvastassék fel anyanyelven. Figyelme kiterjedt az iskolai tanulókra is. Az alsóbb iskolákban a tanulókat meg kellett ismertetni a reformáció történetével, a gimnáziumi tanulóknak pedig a rektorok tartottak előadásokat. Kis felhívta lelkésztársa figyelmét az igehirdetések megtartásának módjára. Felhívta a figyelmet, hogy az ünnep során a „különböző vallásfele-

³³ Kis, *Emlékezései...*, (1845), 215–216. Sopron francia megszállására lásd KRISCH András, *Francia megszállás Magyarország szabad királyi városaiban*, Doktori értekezés, kézirat (Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2009).

³⁴ Kis, *Emlékezései...*, (1890), 220.

³⁵ A rutzenmoosi evangélikus gyülekezet, akárcsak nyolc másik Felső-Ausztriában, a Türelmi rendelet (1781) után alakulhatott ismét meg.

³⁶ HAMAR, „Gamauf Teofil feljegyzései...”, 296; SEL, XIV.6. Gamauf IV.b. 179–180.

kezetűeket legkevésbé meg ne sértsük.” Bár Luther Márton a dicséretre tökéletesen érdemes, mégse magasztaljuk őt, hiszen ő csak egy eszköz volt Isten kezében. „A földolog az lévén, hogy minden szívekben Istenes öröm és keresztény háladatosság indulatja gerjesztessék...” Végezetül még egy hasznos utasítást adott a lelkészeknek. A prédikációkat mindenki jegyezze le szóról-szóra, arra az esetre, ha valakit a későbbiekben bármivel megvádolnának, így a védekezés lényegesen könnyebb lesz.³⁷ Kis, tehát még a reformáció évfordulóján is nagyban ügyelt az ekkor még törekeny vallási békesség fenntartására. Ez a vallási béke Sopronban még a 19. század elején is törekeny volt. Erre példa, ha az evangélikusok katolikusoktól házat vettek, akkor a plébános az új evangélikus tulajdonosoktól is követelte az adót.³⁸

Sopronban 1817. november 2-án a hívek teljesen megtöltötték a templomot a reformáció 300 éves jubileumán. Ez alkalommal az oltárra helyezték a gyülekezet „kincseit”, a kegyszereket, anyakönyveket és a Bibliát két nyelven. Az alkalom fényét emelte az Albrecht ezred zenekarának előadása. Mindhárom lelkész (Kis, Gamauf és Raits Péter gimnáziumi rektor és lelkész) az oltár előtt állt. Az oltárnál a 100. zsoltárt olvasták fel, majd a püspök mondott evangélikus hitbuzgóságra intő beszédet. A délelőtti és délutáni istentiszteletek adományait megosztották a k.k. rokkantalap, a helyi szegényegylet és a lelkész alapítványok között. A következő évben Johann Rupprecht a konvent megbízottjaként Ludwig Hauser bécsi kőfaragónál megrendelte a reformációi emléktáblát, amely a szószékkel szemben ma is látható.³⁹

Kis szolgálata idejére esett alma materének fejlesztése. 1824-ben a líceum új épületének alapkövetételekor német nyelvű prédikációban szólt a nyilvános iskola, vagyis az államilag elismert bizonyítványt adó iskola szükségességéről és hasznos voltáról. Az építési költségeket a város protestáns polgárainak adományai fedezték, akik számára – mint Gamauf írja – fontos volt az egyház és iskola szabadsága.⁴⁰ Az épületet 1825. október 4-én avatták fel. A templomban Kis János, az iskola udvarán Gottlieb Gamauf és Seybold Pál igazgató mondott beszédet a nagyszámú egybegyűlt előtt.⁴¹

³⁷ „Kis János szuperintendens levele az espereseknek és a soproni konventnek, Sopron, 1817. július 13.”, SEL, I.1.a. 2517 I 441. 3.d.

³⁸ SEL, I.1.a. 2570 I 453. 3.d.

³⁹ RUSZNYÁK, *A soproni evangélikus gyülekezet...*, 72.

⁴⁰ SEL, XIV.6. Gamauf IV.a. kötet, 200.

⁴¹ *Líceumi olvasókönyv*, szerk. HORVÁTH Edit (Sopron: Berzsényi Dániel Evangélikus [Líceum] Gimn. és Kollégium, 2018), 10.

Gamauf és Kis szolgálata idején megélénkült a gyülekezeti élet. A hívek szívesen és egyre nagyobb számban jártak istentiszteletekre. Mindez a perselypénz növekedését jelentette és szép jövedelmet hoztak a templomi ülőhelyek bérbeadása is. A gyülekezet így biztosabb anyagi helyzetbe került. Az úrvacsorázók évi átlagos száma 5500-ra emelkedett. 1815-től lehetővé vált, hogy a konfirmáció ismét nyilvános legyen, eddig csendben a nagy sekrestyében tartották meg az alkalmat.⁴²

Kis János lelkészé avatásának 50. évfordulójáról 1846-ban szerettek volna megemlékezni. Ezt a soproni konvent, a tervek szerint igyekezett méltó módon megünnepelni. A konventi bizottság már 1845. október 28-i ülésén, ahol Kis természetesen nem volt jelen, összeállította a programot. Az évforduló reggelén egy bizottság üdvözölte volna Kist, ekkor adtak volna át egy aranyozott ezüst serleget, melyre gyűjtést szerveztek. A köszöntésben a líceumi tanuló ifjúság is részt vett volna, a köszöntőverset 1000 példányban adták ki. A március 10-i ünnepségre 150 fő részvételével számoltak. A vendégek körében a terv szerint gyűjtést szerveztek volna, és ebből egy Kis-féle alapítványt hoztak volna létre.⁴³ Minderre azonban már nem került sor. A halotti anyakönyv bejegyzése szerint Kis 1846. február 19-én agg gyengeség következtében hunyt el.⁴⁴ A soproni konvent 1846. február 20-án értesítette Haubner Máté kerületi főjegyzőt Kis János haláláról: „Amitől néhány héttől fogva aggodalommal tartottunk, fájdalom beteljesedett, Főtisztelendő és Nagyságos Kis János Superintendens és kir. Tanácsos Úr szeretve tisztelt lelkészünk nincs többé! A mai napon reggeli hat órakor egy jobb életre átszenderült.”⁴⁵ A temetési szertartást Gamauf József ágfalvi prédikátor tartotta.

Kis János takarékosága és a könyvek írása révén tekintélyes vagyont gyűjtött és hagyott hátra – írta róla Gamauf.⁴⁶ A vagyont a kamatoknak és a további bevételeinek köszönhetően is tovább nőtt. Két fia élte meg a felnőttkort: Lajos és János, mindkettőjükre jelentős összeget, fejenként 21.000 forintot hagyott.⁴⁷ Kis János végrendeletében sem feledkezett meg az elesettek és a tanulók támogatásáról. A konvent gondviselésére bízott 1000 ezüst forintot. Ennek kamataiból támogatta a soproni ispotályt, a mesterlegények és cselédek betegházát. Támogatta továbbá

⁴² RUSZNYÁK, *A soproni evangélikus gyülekezet...*, 71–72.

⁴³ SEL, I.1.i. Presbiteri jegyzőkönyv 1844–1846. 618.k. 1845. október 28-i ülés. 159–160.

⁴⁴ SEL, I.1.j. Halotti anyakönyv 1934–1849. 1846/26 bejegyzés

⁴⁵ SEL, I.1.a. 4349 I 740.írat

⁴⁶ SEL, XIV.6. Gamauf IV.b.kötet, 179.

⁴⁷ Összehasonlításképpen: Raits Péter lelkész az 1820-as évek elején 20.000 forintért tudott egy házat venni a külvárosban, a Fövényveremben.

egy líceumi, 14. életévét betöltött jó magaviseletű, kitűnő, de szegény diák ösztöndíját, különösen, ha ő rábaközi vagy rábatamási származású volt.⁴⁸

A két jó barát Gottlieb Gamauf és Kis János együtt alussza örök álmát az evangélikus temető Gállfy-féle sírboltjában. Kisnek ma utca idézi emlékét, tábla jelöli hajdani lakóháza helyét a Templom utcában. Kisre, mint egy példás életű keresztény emberre tekinthetünk, akinek élete nem volt nagy hullámvölgyekkel és hegyekkel tarkított, hanem a folyamatos hitbeli és emberi építkezés volt rá jellemző. A nehézségeken protestáns hite, kitartása és állhatatossága segítette át.

⁴⁸ SEL, I.1.i. Presbiteri jegyzőkönyv 1844–1846. 618.k. 1846. március 1-i ülés, 191.